

ПОНЯТТЯ ТА ПРИНЦИПИ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

У статті проаналізовані наукові праці та норми чинного законодавства із питань визначення поняття та принципів юридичної відповідальності працівників органів внутрішніх справ, окрему увагу зосереджено на аналізі наукових поглядів щодо визначення поняття «юридична відповідальність».

В статье проанализированы научные работы и нормы действующего законодательства по вопросам определения понятия и принципов юридической ответственности работников органов внутренних дел, отдельное внимание сосредоточено на анализе научных взглядов относительно определения понятия «юридическая ответственность».

The article analyzes the scientific work and the current legislation on the definition and principles of the legal liability of employees of the Interior, special attention is focused on the analysis of scientific views regarding the definition of the term «legal responsibility».

Постановка проблеми. Сучасне розуміння України як демократичної держави полягає в тому, що не громадяни служать державі, а держава є організацією на службі у суспільства. Це означає, що держава не керує громадянами, а надає їм відповідні послуги, тобто її різноманітні дії спрямовані на створення умов для реалізації громадянами своїх прав і свобод [1, с. 9]. Актуальність завдання щодо визначення поняття та принципів юридичної відповідальності працівників органів внутрішніх справ не викликає сумнівів, адже кількість працівників, що притягуються до юридичної відповідальності кожного року, нажаль, лише зростає. На підтвердження цього зазначимо, що за даними МВС України за порушення законності у 2010 році було засуджено 407 працівників міліції, однак у 2009 році цей показник складав – 341 [2]. Тому, питання щодо вивчення поняття та принципів юридичної відповідальності працівників органів внутрішніх справ є дуже актуальними для сьогодення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій Аналіз сучасних наукових досліджень свідчить про те, що в цілому юридична відповідальності працівників органів внутрішніх справ не знайшла своє повне відображення в наукових дослідженнях. Окремі аспекти досліджено в роботах В. Б. Авер'янова, Ю. П. Битяк, Д. П. Полівчука та ін. Разом з тим, питання щодо визначення поняття та принципів

юридичної відповідальності працівників органів внутрішніх справ залишилися поза увагою вчених.

Мета запропонованої наукової статті полягає у визначенні поняття та принципів юридичної відповідальності працівників органів внутрішніх справ. Наукова новизна даної статті полягає в удосконаленні теоретичних підходів щодо визначення поняття та принципів юридичної відповідальності працівників органів внутрішніх справ.

Виклад основного матеріалу. Варто зазначити, що з'ясуванню юридичної сутності відповідальності присвячені численні роботи теоретиків права, в яких вчені висловлюють різні точки зору з цього приводу. Втім, не дивлячись на множинність позицій в розумінні юридичної відповідальності, кожен з науковців прагне сформулювати універсальну дефініцію, яка влаштувала б представників більшості галузей права. Причому теоретики намагаються в тексті відповідного визначення об'єднати майже всі ознаки, притаманні зазначеній правовій категорії.

Гадаємо, що з'ясування сутності юридичної відповідальності шляхом відокремлення і дослідження її ознак забезпечує сприйняття відповідальності як багатоаспектного явища, що надзвичайно важливо в умовах переосмислення та збагачення новими елементами певних фундаментальних правових категорій.

Можна відокремити декілька найпоширеніших підходів щодо визначення сутності юридичної відповідальності. Так, деякі науковці акцентують увагу на тому, що юридична відповідальність, у першу чергу, виражає негативне ставлення суспільства до протиправної поведінки, яке відбивається у застосуванні до особи санкцій за скоєне правопорушення. О. С. Іюффе та М. Д. Шаргородській у своїй роботі «Питання теорії права» стверджують, що юридична відповідальність – це захід державного примусу, який базується на юридичному та громадському осудженні поведінки правопорушника і проявляється у встановленні для нього певних негативних наслідків у вигляді обмежень особистого чи майнового характеру [3, с. 314-318]. І. С. Самощенко в цілому підтримує згаданих науковців, однак відзначає, що юридична відповідальність – це реакція держави на правопорушення, яка полягає не тільки в осудженні винного та застосуванні до нього юридичних санкцій, а і в державному примушенні порушника до виконання встановлених вимог [4, с. 16]. Зазначена точка зору висловлюється вченими і в сучасній літературі [5, с. 357, 358]. І, нарешті, юридична відповідальність інтерпретується вченими як особливий вид правовідносин охоронного характеру між правопорушником (або особою, що звинувачується у скоєнні протиправного діяння) та державним органом (у визначених законом випадках – потерпілим

від правопорушення) [6, с. 376]. Наведені точки зору ілюструють різні підходи щодо визначення сутності юридичної відповідальності.

Органи внутрішніх справ (далі – ОВС) представляють виконавчу владу й утворюються для реалізації державної політики у сфері захисту прав і свобод громадян, інтересів суспільства і держави від протиправних посягань.

Завданнями ОВС є боротьба із злочинністю, охорона громадського порядку, забезпечення громадської безпеки, безпеки дорожнього руху, охорона та оборона особливо важливих державних об'єктів тощо. Характер завдань ОВС впливає на сутність основних напрямків діяльності цих органів, тобто на їх функції. Функції ОВС традиційно поділяють на три групи: основні, забезпечувальні й загального керівництва. До основних відносяться: гарантування особистої безпеки громадян, захист їх прав і свобод, законних інтересів; захист власності від протиправних посягань; забезпечення громадського порядку; попередження, припинення правопорушень; своєчасне виявлення, розкриття й розслідування злочинів, розшук осіб, що їх скоїли; забезпечення безпеки дорожнього руху та ін. [7, с. 255].

Функції ОВС реалізуються через форми діяльності цих органів, тобто через конкретні дії, які здійснюються ними. У свою чергу форми діяльності ОВС дають життя тим способам та прийомам (методам), які використовуються органами з метою безпосереднього та цілеспрямованого впливу на об'єкти управління.

Форми й методи діяльності ОВС знаходять відбиття у зафіксованих в нормативно-правових актах правах та обов'язках представників цих органів.

На правах та обов'язках акцентує увагу В. М. Кудрявцев, який розглядає відповідальність як специфічний інститут соціального контролю, що визначає права та обов'язки суб'єкта у зв'язку з дорученою йому справою та юридичні чи моральні – позитивні або негативні – наслідки у випадку виконання або відповідно невиконання цих прав та обов'язків [8, с. 115]. Така дефініція відповідальності, на нашу думку, заслуговує на підтримку, особливо, якщо йдеться про відповідальність представників влади. Вона включає не тільки ретроспективний, а й перспективний її аспекти, бо містить вказівку на поведінку, спрямовану, у першу чергу, на належне виконання наданих повноважень.

Разом з тим, несправедливо, на нашу думку, стверджувати, що відповідальність тільки визначає права та обов'язки представників держави та наслідки їх виконання чи невиконання. Відповідальність реалізується у зв'язку із здійсненням прав та виконанням обов'язків, а тому вона повинна розглядатися через правовідносини.

Функції ОВС реалізуються у процесі службової діяльності працівників цих органів, які як виконавці відповідальні за спрямованість, зміст діяльності органів, якість та результативність рішень, що приймаються. Як вбачається, юридична відповідальність працівників ОВС може бути охарактеризована як особливий правовий стан суб'єктів правовідносин, що передбачає наявність прав та обов'язків, закріплених в нормативно-правових актах, розуміння необхідності дотримання відповідних приписів, а також можливість у випадку порушення цих приписів настання несприятливих наслідків на підставі та у порядку, визначених в законі.

Така відповідальність може існувати тільки в умовах регулювання поведінки працівників ОВС за допомогою правових норм. Вона є однією з форм державного примусу, а тому завжди пов'язана з державно-владною діяльністю. Відповідальність працівників ОВС встановлюється чи санкціонується державою, передбачається або допускається правовою нормою. Застосувати таку відповідальність, тобто вимагати звіт у діях уповноважений лише орган (особа), якому таке право надане законом.

Як суб'єктивна категорія юридична відповідальність працівників ОВС починає своє існування з моменту прийняття особи на службу до будь-якого з органів системи Міністерства внутрішніх справ, коли між особою та органом виникають правовідносини, змістом яких є певні суб'єктивні права та обов'язки їх учасників. Оцінка здійснення прав та виконання обов'язків, тобто оцінка фактичної поведінки працівників ОВС, визначає, чи є підстави для їх відповідальності. Причому, у випадках, коли фактична поведінка працівників ОВС відповідає вимогам нормативних приписів, йдеться про позитивний, а у разі порушення правових норм – про негативний аспект їх відповідальності.

Поведінка в межах правових приписів є правомірною. Таку поведінку класифікують за різними підставами. Так, наприклад, з об'єктивної сторони правомірна поведінка працівників ОВС може проявлятися у формі активних дій чи бездіяльності. За формами реалізації правових норм така поведінка знаходить прояв у дотриманні, виконанні чи використанні цих норм.

Важливе значення для характеристики позитивного аспекту юридичної відповідальності працівників ОВС, на нашу думку, має класифікація правомірних дій за суб'єктивною стороною. Суб'єктивна сторона правомірних дій характеризується рівнем відповідальності працівників ОВС, які можуть ставитися до реалізації норм права з почуттям високої відповідальності або безвідповідально. В залежності від ступеню відповідальності, відношення суб'єкта до своєї поведінки, його мотивації розрізняють декілька видів правомірних дій. Соціально

активна поведінка свідчить про високий ступінь відповідальності працівника ОВС. При реалізації норм права він діє надзвичайно активно, намагається здійснити правовий припис якомога краще, принести максимум користі суспільству, реалізувати свої здібності. Законслухняна поведінка характеризується свідомим підкоренням вимогам закону. Правомірні приписи в цьому випадку використовуються добровільно, на підставі належної правосвідомості. Звичайна поведінка являє собою такий вид поведінки, що полягає у повсякденній діяльності особи, яка відповідає положенням нормативних актів, що стало навичкою і не потребує додаткових витрат і зусиль. Необхідність здійснення поведінки тільки правомірним чином стає для особи звичайною, іноді навіть несвідомою. Конформістська поведінка передбачає низький ступінь соціальної активності. Особа пасивно дотримується правових приписів, прагне прилаштуватися до оточення, не виділятися. Маргінальна поведінка знаходиться на межі з неправомірною. Працівник ОВС діє у відповідності з нормативними приписами не у зв'язку з усвідомленням необхідності їх реалізації, а через страх перед покаранням чи з інших корисних мотивів.

Про негативний аспект юридичної відповідальності працівників ОВС йдеться тоді, коли їх фактична поведінка не відповідає нормативно-заданому еталону. У випадку такої поведінки має місце правопорушення – соціальний та юридичний антипод правомірній поведінці.

Правопорушенням, у більшості джерел, визнається суспільно небезпечне винне діяння дієздатного суб'єкта, яке суперечить вимогам правових норм [5, с. 353]. Правопорушення характеризується низкою ознак: по-перше, це акт поведінки, що знаходить прояв у дії або бездіяльності; по-друге, правопорушенням вважається тільки вольове діяння, тобто дії чи бездіяльність, які залежать від волі та свідомості особи; по-третє, правопорушенням вважається тільки таке діяння, здійснюючи яке індивід усвідомлює, що діє протиправно, що своїм вчинком заподіює шкоду суспільним інтересам; по-четверте, правопорушення – діяння протиправне, тобто таке, що порушує вимоги норм права; і, нарешті, правопорушення – соціально шкідливі діяння, тобто вони завжди завдають шкоди інтересам особи, суспільства, держави. Отже, правопорушення як підстава юридичної відповідальності працівника ОВС – це протиправне, суспільно шкідливе, винне діяння, вчинене відповідним суб'єктом, яке полягає у порушенні ним загальнообов'язкових правил, своїх службових обов'язків чи недотриманні встановлених обмежень і за скоєння якого щодо такого суб'єкта можуть бути застосовані певні правообмеження чи покладені на нього додаткові зобов'язання.

Сукупність встановлених законом об'єктивних та суб'єктивних ознак правопорушення, необхідних й достатніх для притягнення особи до відповідальності, визначається як склад правопорушення. До складу правопорушення належать ознаки, що характеризують об'єкт, об'єктивну і суб'єктивну сторони та суб'єкта правопорушення. Дослідження ознак, що характеризують елементи складу правопорушення, дозволяє, як вбачається, визначити, яке правопорушення вчинене (злочин, адміністративний, дисциплінарний проступок чи цивільно-правовий делікт) та які примусові заходи можуть бути застосовані щодо правопорушника.

В літературі [9, с. 430] висловлюється думка, що правова поведінка не може бути вичерпана тільки правомірною поведінкою або правопорушенням. Так, наприклад, науковці вважають, що виконуючи свої службові обов'язки, представники влади можуть зловживати правом, тобто, маючи певні повноваження та використовуючи їх, завдавати шкоди іншим особам чи суспільству в цілому. Прихильники такої позиції стверджують, що суб'єкт у даному випадку діє в межах наданого йому суб'єктивного права, а тому протиправність як основна юридична ознака правопорушення тут відсутня. На їх думку, аналіз чинного законодавства та практики його застосування дозволяє відзначити, що зловживання правом з боку представників держави передбачає: 1) наявність у особи певних прав; 2) діяльність по реалізації цих прав; 3) використання прав не за їх призначенням або заподіяння цим шкоди суспільним чи особистим інтересам; 4) відсутність порушення конкретних юридичних заборон чи зобов'язань; 5) встановлення факту зловживання компетентним органом; 6) настання юридичних наслідків.

На нашу думку, така позиція не зовсім переконлива. Адже використання представником влади наданих прав не за призначенням, тобто не у відповідності з тим, що зафіксовано у правовій нормі, протиправно і в залежності від ступеня суспільної шкідливості таке діяння може бути кваліфіковано як злочин чи проступок.

Для з'ясування сутності юридичної відповідальності, в тому числі відповідальності працівників ОВС важливо, на наш погляд, визначити принципи, на яких вона базується. У принципах усякого явища, як правило, відбиваються стійкі, закономірні зв'язки, завдяки яким воно існує. Пізнання принципів відповідальності дозволяє правильно застосовувати норми права, вирішувати справи при наявності прогалин у праві, забезпечувати ефективність державно-владного примусу.

Принципи юридичної відповідальності є різновидом принципів права, а тому їх провідна роль, як і інших такого роду принципів, забезпечується, насамперед, прямим закріпленням у нормах права.

За формою нормативного вираження принципи юридичної відповідальності можна поділити на такі, що закріплені в документах міжнародних організацій, в тексті Основного Закону нашої держави і в поточному законодавстві.

Серед міжнародно-правових актів, аналіз положень яких дозволяє вирізнити принципи юридичної відповідальності, особливе місце посідають Загальна декларація прав людини (1948 р.) [10], Міжнародний пакт про громадські та політичні права (1966 р.) [11] та Конвенція про захист прав і основних свобод людини (1950 р.) [12]. Відповідно до приписів згаданих документів принципами юридичної відповідальності, в тому числі відповідальності працівників ОВС, є принципи поваги до особи (статті 3, 5 Загальної декларації, 7, 9 Міжнародного пакту і 3, 8 Конвенції), рівності кожної людини перед законом (статті 7 Загальної декларації та 26 Міжнародного пакту), а також справедливості юридичної відповідальності (статті 9, 10 Загальної декларації, 14, 15 Міжнародного пакту і 6, 7 Конвенції). Причому останній з наведених принципів, виходячи зі змісту статей міжнародних актів, полягає в тому, що: 1) особа підлягає відповідальності лише за таке діяння, яке на час його вчинення вважалося протиправним; 2) справи про злочини повинні розглядатися відкрито упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, створеним відповідно до закону; 3) за злочин накладається тільки те покарання, яке могло бути застосоване на час вчинення відповідного правопорушення.

В Основному Законі України поряд з загальнолюдськими принципами зафіксовані ще й такі, що визначають якісні особливості всіх правових норм національної правової системи незалежно від специфіки регульованих ними суспільних відносин. До принципів юридичної відповідальності, закріплених в Конституції нашої держави, можна віднести, наприклад, принципи законності (статті 8, 19, 92), гласності (статті 32, 34), забезпечення права на захист (статті 55, 59), індивідуалізації відповідальності (стаття 61).

В нормах поточного законодавства деталізуються та конкретизуються конституційні положення. Отже, принципи юридичної відповідальності, що впливають зі змісту норм Основного Закону нашої держави, більш-менш одноманітно виражені в нормах різних галузей права, якими врегульовані відносини, що виникають у зв'язку з вирішенням питання про відповідальність. Однак слід зауважити, що у приписах, які складають окремі галузі права, можуть бути зафіксовані і специфічні принципи, притаманні лише певному виду юридичної відповідальності.

Висновки. Проблеми забезпечення і зміцнення законності та дисципліни в органах внутрішніх справ завжди вважались актуальними.

Адже в результаті недбалого виконання працівниками ОВС службових повноважень не тільки знижується ефективність діяльності органів, а і зачіпаються права й свободи фізичних та юридичних осіб.

У справі забезпечення законності і дисципліни в органах внутрішніх справ юридична відповідальність відіграє важливу роль, оскільки за допомогою її заходів можна суттєво впливати на свідомість і поведінку працівників ОВС, виховувати їх в дусі додержання законів, відповідального ставлення до виконання наданих службових повноважень. Отже, юридична відповідальність працівників ОВС реалізується не стільки з метою покарання тих, хто порушив закон, скільки для того, щоб ці особи належно виконували свої службові обов'язки. У зв'язку з цим в розділі обґрунтовується визначення юридичної відповідальності працівників ОВС через її двохаспектне розуміння як особливого правового стану суб'єктів правовідносин, що передбачає наявність прав та обов'язків, закріплених в нормативно-правових актах, розуміння необхідності дотримання відповідних приписів, а також можливість у випадку порушення цих приписів настання несприятливих наслідків на підставі та у порядку, встановлених в законі.

Юридична відповідальність працівників ОВС може бути охарактеризована як особливий правовий стан суб'єктів правовідносин, що передбачає наявність прав та обов'язків, закріплених в нормативно-правових актах, розуміння необхідності дотримання відповідних приписів, а також можливість у випадку порушення цих приписів настання несприятливих наслідків на підставі та у порядку, визначених в законі.

Література:

1. Афанасьєв К. К. Адміністративні послуги: навч. посібник / К. К. Афанасьєв. – МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. – Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2010. – 176 с.
2. Про оголошення рішень суддів щодо притягнення до кримінальної відповідальності колишніх працівників міліції : Наказ МВС України від 25.01.11 № 19.
3. Иоффе О. С. Вопросы теории права / О. С. Иоффе, М. Д. Шаргородский. – М. : Госюриздат, 1961. – 381 с.
4. Самощенко И. С. Правонарушение и юридическая ответственность: Учебное пособие. / И. С. Самощенко – М. : Изд-во ВЮЗИ, 1966. – 30 с.
5. Загальна теорія держави і права: Підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів/ За ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришина. – Харків : Право, 2002. – 432 с.

6. Алексеев С. С. Проблемы теории права: Курс лекций в 2-х т. Т. 1. / С. С. Алексеев – Свердловск : Изд-во Свердловского юридического института, 1972. – 396 с.
7. Бандурка О. М. Управління в органах внутрішніх справ України: Підручник / О. М. Бандурка – Харків : Ун-т внутр. справ, 1998. – 480 с.
8. Кудрявцев В. Н. Правовое поведение: норма и патология / В. Н. Кудрявцев. – М. : Наука, 1982. – 287 с.
9. Теория государства и права : учебник для вузов/ Под ред. проф. В. М. Корельского и проф. В. Д. Перевалова. – М. : Издательская группа НОРМА-ИНФА. М, 2000. – 616 с.
10. Загальна декларація прав людини : Прийнята і проголошена резолюцією 217А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 р. // Права людини і професійні стандарти для юристів в документах міжнародних організацій. – Амстердам-Київ : Українсько-Американське бюро захисту прав людини, 1996. – С. 6 – 9.
11. Міжнародний пакт про громадські та політичні права : Прийнятий і відкритий для підписання, ратифікації та приєднання резолюцією 2200А (XXI) Генеральної Асамблеї ООН від 16 грудня 1966 р. Ратифікований Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 19 жовтня 1973 р. // Права людини і професійні стандарти для юристів в документах міжнародних організацій. – Амстердам-Київ : Українсько-Американське бюро захисту прав людини, 1996. – С. 9 – 19.
12. Конвенція про захист прав і основних свобод людини : Підписана урядами держав – членів Ради Європи 4 листопада 1950 р., відкрита для підписання, ратифікації і приєднання. Ратифікована Законом України від 17 липня 1997 р. // Права людини і професійні стандарти для юристів в документах міжнародних організацій. – Амстердам-Київ : Українсько-Американське бюро захисту прав людини, 1996. – С. 212 – 221.